

Türk Yönetim Anlayışında Bir Değişim: Siyasal Temsilin Doğuşu ve Gelişimi

DOI NO: 10.5578/JSS.8765

Osman Nacak¹

Geliş Tarihi: 19.04.2014

Kabul Tarihi: 16.12.2014

Özet

Siyasal iktidar ile halk egemenliği arasındaki ilişkinin temsil sistemi aracılığıyla gerçekleştirildiği düşünüldüğünde, temsil kavramının kökenlerinin araştırılmasının önemi açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın sorunsalı Avrupa'da, gelişen hak kavramının sonucu olarak ortaya çıkan siyasal temsilin Osmanlı'da, düşünsel ve yapısal zemini oluşturulmadan, modernleşme çalışmalarıyla birlikte Avrupa'dan ithal edildiği ve bu durumun günümüzdeki temsile ilişkin sorunların da temelini teşkil ettiği yönündeki yaklaşımdır. Bu sorunsaldan hareketle çalışmanın temel amacı; Türk yönetim anlayışını derinden etkileyen temsil kavramının, ülkemizde hangi şartlar altında ve ne şekilde ortaya çıktığının incelenmesi olduğu söylenebilir. Çalışmada öncelikle literatür taraması yöntemiyle siyasal temsil kavramı ve egemenlikle ilişkisi ele alınmaktadır. Sonrasında siyasal temsilin ülkemizde ortaya çıkışı ve ilk temsil uygulamalarına yönelik sorunlara yer verilmektedir. Çalışmanın sonucunda ulaşılan bulgular; temsilin Osmanlıda, batılılaşma hareketleri içerisinde ortaya çıkmaya başladığını, yasal ve yapısal dayanaktan yoksun olmasının ötesinde, halk tarafından bilinmeyen ve desteklenmeyen bir olgu olduğunu ve bu nedenle başlangıcından günümüze kadar birçok sorun alanlarıyla karşılaştığını ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Siyasal Temsil, Kamu Yönetimi, Egemenlik, Siyasal İktidar

A Change in Turkish Management Approach: Emergence and Development of Political Representation

Abstract

Considering the relationship between political power and popular sovereignty carried out through a representational system, importance of studying the origins of the representation concept becomes more salient. In this sense, the

¹ Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, onacak@sakarya.edu.tr

problematic of this study has been an argument that political representation derived from the concept of political right was internalized in the Ottoman Empire from Europe under the process of modernization without having an intellectual and structural basis and brought about a frame for problems related with the current account of political representation. With reference to this problematic, main purpose of this study is to examine under which conditions the representation concept arose and what forms it took. In this article, firstly, the concept of political representation and its relations with sovereignty are discussed via critical literature survey method. Thereafter, the emergence of political representation in Turkey and problems related with the first implementations has been investigated. Findings obtained as a result of this study reveal that representation in the Ottoman Empire started to emerge within the Westernization movement, beyond the lack of legal and structural basis, this concept is unknown and unsupported case by people and for this reason representation has faced many problem areas from the beginning until today.

Keywords: *Political Representation, Public administration, Sovereignty, Political Power*

Giriş

Batı'da, ticaretle zenginleşen burjuva sınıfının, siyasal alana katılma istekleri doğrultusunda, kralın otoritesinin süreç içerisinde sınırlandırılmasıyla ortaya çıkmaya başlayan ve 19. yüzyıl ulus devlet anlayışının temel unsurlarından birisi haline gelen temsil sistemi, ülkemizde modernleşme çalışmalarının yoğunluk kazandığı 19. yüzyılın ilk yarısında kendini göstermeye başlamıştır. Hem geniş çevrelerin katılımına dayalı yönetim sisteminin oluşturulması açısından hem de demokrasi kültürünün gelişimi açısından oldukça büyük önem taşıyan temsilin, imparatorluk mirası üzerinde yeniden inşa edilen ve geçmişin izlerini büyük ölçüde bünyesinde bulunduran ülkemizde yeterince incelenmediğini, sürekli olarak geri planda tutulduğunu söylemek mümkündür. Oysa ki padişahın/kralın siyasi iktidarının sınırlandırılması ve egemenliğin kaynağının yeniden biçimlendirilmesi bakımından oldukça önemli bir kavram olan siyasal temsilin incelenmesi ve 19. yüzyıla kadar Osmanlı toplumunda var olmayan bu kavramın, batılılaşma süreci içerisinde hangi koşullarda ve ne şekilde ortaya çıktığının araştırılması, gerek Türk yönetim anlayışındaki değişimi gerekse demokrasi kültürümüzün içinde bulunduğu dönüşümü anlamak ve anlamlandırmak açısından son derece önem taşımaktadır.

Bu nedenle çalışmanın amacı, katılımcı yönetim anlayışının büyük bir ivme kazandığı günümüzde, siyasal alanda katılımın temel koşulu olarak kabul edilen temsil kavramının ülkemizde ne şekilde ve hangi koşullarda ortaya çıktığının irdelenmesidir. Çalışmada, öncelikle temsil kavramı ve kavramın siyasal alandaki kullanımını incelendikten sonra, kavramın temelini oluşturan egemenliğin, Avrupa'da ve Osmanlı'da merkezden çevreye doğru

el değiştirmesi üzerinde durulacaktır. Buradan hareketle temsil sistemini, Osmanlıda ortaya çıkaran süreç ile kavramın uygulanma biçimleri ve uygulamaya ilişkin sorunlara işaret edilecektir.

1. Siyasal Temsil: Kavramsal Bir Analiz

Tarihi kökenlerinin onuncu ve on birinci yüzyıllara kadar uzandığı düşünülen temsil sisteminin, ilk olarak Romalılar tarafından kullanıldığı ancak onun da bugünkü anlamıyla -başkaları adına hareket eden birey ya da siyasal kurumlar anlamında- kullanılmadığı ifade edilmektedir. Kavramın zellikle Ortaçağın feodal kurumları içerisinde, demokrasi kavramıyla birlikte yavaş yavaş ortaya çıktığı ve asıl olarak on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda siyasal alanda etkin bir biçimde rol oynamaya başladığı görülmektedir (Bulut ve Taniyıcı, 2007:355). Böylesine önem arz eden ve günümüzün demokratik yönetim anlayışının temel unsurlarından birisini oluşturan temsil kavramının, süreç içerisinde fazlaca dikkate alınmadığı ve derinlemesine araştırılmadığı da bilinen bir gerçektir (iti, 1989: 18).

Temsil kavramına yönelik yapılan çalışmalarda, üzerinde tam olarak uzlaşılmış bir temsil tanımının olmadığını belirtmek gerekmektedir. Hobbes temsili; “gerçek ve gerçek olmayan kişiler arasında bir yetki devri” olarak ifade ederken, bunun aslında bir nevi bir zorunluluk olduğuna da işaret etmektedir. Çünkü geniş bir toplumda herkesin yönetime doğrudan katılması mümkün olamayacağına göre, o zaman herkesçe seçilen ve her kesimi temsil eden kişilerden oluşan bir sistemin var oluşu daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Hobbes’e göre, halk, yani yetkilerini belirli bir süreliğine devreden kişiler, gerçek kişiler iken, yetkiyi belirli bir süreliğine devralan ve başkaları adına hareket eden kişilerde gerçek olmayan kişilerdir. Herkesin kendi hakkını en iyi kendisinin koruyabileceğine inanan Joan Stuart Mill’de en iyi yönetim biçiminin, halkın tümünün katılımıyla gerçekleştirilebileceğini ve bunun da ancak temsil sistemiyle sağlanabileceğini ifade etmektedir. Çünkü Mill’e göre, kk ölçekli bir yerde halkın tümünün doğrudan yönetime katılması mümkün olmasına rağmen, orta ve büyük ölçekli yerlerde bu mümkün değildir. Mill, halkın dolaylı da olsa yönetime katılmasının tek yolunun temsil olduğunu belirtmektedir. John Adams ise, “seçimle oluşturulan bir meclisin halkın kk bir minyatürünü oluşturması, halkın düşünce, duygu ve mantığını yansıtması ve halk gibi davranması gerektiğini” ifade etmektedir (iti, 1989: 18-20). Immanuel Kant ise “Ebedi Barış” adlı eserinde, sadece temsili bir sistemin vatandaşların haklarını en iyi biçimde koruyabileceğini ve iktidarın keyfi güç kullanımının önüne geçebileceğini savunmaktadır (Kchler, 2000: 55).

Tarihsel süreç içerisinde temsil olgusuna olumlu yaklaşan düşünürler olduğu kadar olumsuz yaklaşan düşünürler de bulunmaktadır. Özellikle Fransız düşünür Jean-Jacques Rousseau, temsil olgusuna egemenlik kavramı açısından yaklaşmakta ve egemenlik hangi sebeplerden ötürü bir başkasına devredilemezse, aynı sebeplerden ötürü hakların da temsil yoluyla bir başkasına devredilemeyeceğini savunmaktadır. Yine bu doğrultuda Rousseau, milletvekillerinin milletin temsilcileri olamayacaklarını, bu nedenle halkın doğrudan onaylamadığı hiçbir yasanın geçerli olmayacağını iddia etmektedir (Çitçi, 1989: 19-20). Bu noktada Rousseau, özellikle önemli bir iddiada bulunmakta ve halkın, bu sistemde kendisini özgür hissetmekle yanıldığını, çünkü insanların sadece belirli aralıklarla yapılan seçim dönemlerinde özgür olduklarını, sonrasında ise bir köle durumuna gelerek yöneticilerine boyun eğmek zorunda kaldıklarını, dolayısıyla da bir toplumun, temsilcilerini seçer seçmez özgürlüğünü ve haklarını yitireceğini savunmaktadır (Beetham ve Boyle, 1998: 7).

Temsil sistemi içerisindeki temel güç, vatandaşların bilinçli istek ve arzularıdır. Temsil sistemiyle vatandaşların beklentilerinin tam anlamıyla karşılanacağı varsayılmaktadır. Çünkü en yalın haliyle siyasal açıdan temsil, toplumun sahip olduğu egemenlik hakkının, toplum adına ve toplumun seçeceği kişiler tarafından kullanılması şeklinde ifade edilmektedir. Bu noktada temsil edilenin, temsilciye verdiği, adına hareket etme yetkisi, temsilin temel unsurunu oluşturmaktadır. Yani temsil, yönetilenlerin kendi kendilerini yönetmekte olduğu, fakat uygulamada bazı zorluklar nedeniyle bunu fiilen yerine getiremediği ve bu yüzden de kendileri adına, alınması gereken kararları almaya yetkili kıldığı bir temsilciyi belirleme işlemidir. Bu nedenle temsil olgusu zamanla seçimle ilişkilendirilmiş ve genel bir uygulama niteliği kazanmıştır. Çünkü temsil sistemini siyasal düzlemde demokrasiyle birleştiren en önemli süreç, yasalar çerçevesinde gerçekleştirilen seçimlerdir. Seçimler, vatandaşların politik düşünceleri ile temsilcileri tarafından siyasal alana aktarılan politikalar arasındaki sürekli bağın sağlanmasında da ayrılmaz bir unsurdur (Durgun, 2005: 26-28; Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 1995: 32). Dolayısıyla temsile dayanan bir sistemde, kimlerin temsil edileceği, temsilcilerin kimlerden oluşacağı, ne şekilde seçileceği, kim tarafından seçileceği ve buna ilişkin konular seçime ilişkin yasalarda daha önceden düzenlenmektedir. Tarihsel süreç içerisinde ve özellikle bir ülkeden diğerine, kimlerin temsil edileceği bir diğer ifadeyle siyasi hakları kimlerin kullanmaya ehil olduğu ve egemenliğin kaynağının kime ya da kimlere dayandığı sürekli olarak yeniden tanımlanmış ve Atina şehir devletlerinden günümüze kadar, sadece soyluların veya varlıklıların temsilinden, yetişkin nüfusun tamamının temsil edilmesine doğru bir değişim süreci yaşanmıştır (Çitçi, 1989: 20-21).

Temsil sisteminin koşullarına ilişkin genel bir uzlaşmadan tam olarak söz edilemese de yinede bir toplumda temsile dayanan bir sistemden söz edebilmek için asgari bazı temel şartların gerçekleşmesi gerektiği noktasında bir fikir birliği bulunmaktadır. İlk olarak halkın belirli aralıklarla yapılan seçimlerde, özgür iradelerini kullanarak temsilcilerini seçebilmesi sağlanmalı, ikinci olarak seçilen temsilcilerin halkın beklentilerine karşı duyarlı ve sorumlu olmaları temin edilmeli ve son olarak da temsilcilerin halkı temsil edebilir nitelikte olmaları gerekmektedir(Çitçi, 1996: 6; Şahin, 2000: 66). Eğer bu şartlardan bir veya birkaçı gerçekleştirilemezse ya da eksik olarak gerçekleştirilirse bu durumda gerçek bir temsilden söz etmek mümkün değildir. Dahası bu şekilde seçilecek olan temsilciler, tüm halkı temsil etmekten ziyade sadece belirli bir kesimi veya zümreyi temsil eder nitelikte olacaklardır.

2. Egemenlik Kavramının Yeniden Tanımlanması ve İktidarın Sınırlandırılması

Siyaset biliminin temel kavramları arasında yer alan egemenlik, üzerinde henüz tam anlamıyla uzlaşılabilmiş bir kavram değildir. Ancak genel manada bir toplumdaki “en üstün iktidar” anlamında kullanılmakta ve kanunlarla sınırlandırılmayan bir iktidarı anlatmak amacıyla taşımakta olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla siyasal iktidarın temelinde egemenlik kavramı yer almaktadır. Egemenlik kavramını “güçler arasında en üstünü” şeklinde ilk kez kullanan Machiavelli iken, siyaset bilimi literatürüne sokan kişi Bodin’dir. Bodin’e göre egemenlik; tek, mutlak ve sınırsız olan bu bağlamda bölünemeyen ve başkasına devredilemeyen bir iktidarı ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle bir ülke üzerinde tek bir egemen kudret bulunabilir ve bu egemen kudret; ne bölünebilir ne de bir başkasına devredilebilir. Bu sebeple bir ülkede var olan siyasal iktidarı; nihai kararı vermesi, başka hiçbir iktidara tabi olmaması ve başka hiçbir iktidar tarafından sınırlandırılmaması nedeniyle aynı zamanda egemen bir iktidar biçiminde tanımlamak da mümkündür (Kapani, 1999: 56; Çam, 1999: 329; Dursun, 2008: 108; Çetin, 2007: 39).

Egemenlik kavramı her ne kadar en üstün iktidar olarak tanımlansa da, bu durum siyasal iktidarın mutlak üstün ve sınırsız olduğu, dolayısıyla istediği gibi kararlar aldığı ve uyguladığı anlamına gelmemektedir. Çünkü siyasal iktidar, pratikte önceden belirlenmiş sınırlar ve kurallar içerisinde hareket eden ve belirli gruplar tarafından paylaşılmış bir iktidar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, egemenliğin tekliği ve bölünmezliği ilkelerinin de zayıflamasına neden olmaktadır. Bu noktada egemenlik kavramının yeniden tanımlanması ile birlikte siyasal iktidarı sınırlandıran en önemli unsurlardan birisinin de hukukun üstünlüğü ilkesine dayanan hukuk devletinin olduğu görülmektedir. Yine süreç içerisinde ortaya çıkan kuvvetler ayrılığı ilkesinin

de egemenliğin yeniden tanımlanmasına ve iktidarın sınırlandırılmasına neden olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü tek ve bölünmez bir biçimde tanımlanan ve bu sayede siyasal iktidara mutlak ve sınırsız güç sağlayan egemenliğin, kuvvetler ayrılığı ile bölünebilir ve paylaşılabilir olması, siyasal iktidarın mutlak ve sınırsız olan gücünü büyük ölçüde sınırlandırmaktadır. (Kapani, 1999: 59-6; Öztekin, 2003: 16-18).

Tarihsel süreç içerisinde egemenliğin kaynağının değişmesiyle birlikte egemenliğin yeniden tanımlandığı ve buna bağlı olarak da siyasal iktidarların güçlerinin arttığı veya sınırlandırıldığı görülmektedir. Mutlak monarşilerde egemenliğin kaynağı; bir tanrıya, bir kişiye, bir zümre ya da bir sınıfa dayandırılabilir. Dolayısıyla da bu tür yönetimlerde, siyasal iktidarın gücünün çok daha fazla, mutlak ve sınırsız olduğunu veya bir diğer ifadeyle siyasal iktidarın çok daha az sınırlandırıldığını belirtmek gerekmektedir. Bu yönetimlerde halkın, iktidar karşısındaki, koşulsuz itaatten söz etmek mümkündür. Ancak modernleşme süreciyle birlikte egemenliğin kaynağında önemli bir değişim yaşanmış ve egemenliğin yeni sahibi halk olarak karşımıza çıkmıştır. Bu durum demokratik yönetim anlayışını ortaya çıkarmıştır. Demokrasilerde siyasal gücün kaynağı halktır. Dolayısıyla demokratik yönetimlerde siyasal gücü kullanma iktidarı halkın elinde olup, bu gücün gerçek sahibi de halktır. Bir diğer ifadeyle demokratik bir yönetim biçiminde egemenlik, mutlaka halka ait olmalı ve temsilcilerin meşruiyeti halka dayanmalıdır. Dolayısıyla demokratik yönetimlerde siyasal iktidarın mutlak, tek ve sınırsız bir biçimde olmadığını söylemek mümkündür (Yeşil, 2002: 8; Karatepe, 2013: 71-72).

2.1. Batı'da Egemenliğin Yeniden Tanımlanması ve İktidarın Sınırlandırılması

Ortaçağ devlet anlayışı, büyük ölçüde Yunan ve Roma düşünürlerinin “üstün devlet” anlayışıyla, bu anlayışın Hıristiyanlığın dinsel niteliklerinin birleştirilmesinden doğmuştur. Bu dönemde Kilise, devletin yanında hatta çoğu zaman onun üstünde bir iktidar olarak varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla Kilise, tanrısal iktidarı simgeleyen ve egemenlik hakkını elinde bulunduran çok önemli bir güç olarak görülmektedir. Öyle ki, İngiltere’de Kilise, üstün bir iktidar olarak kabul edilmesinin ötesinde kralları da bağlayan kararlar alabilen ve kendi yargı sistemini oluşturabilen üstün bir egemen güç olarak karşımıza çıkmaktadır. 12. yüzyılın başlarında İngiltere’de, kilisenin egemenliğinin sınırlandırılmasına yönelik bir kanun çıkarılmış ancak bu kanun, kralın tacını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalması nedeniyle uygulanamadığı gibi kilisenin, bu süreçten daha güçlü bir şekilde çıkmasını ve yeni ayrıcalıklar elde etmesini sağlamıştır. Kilisenin tüm Avrupa’ya egemen olduğu ortaçağ boyunca dini doğmalar, her zaman

insan aklının önünde kabul edilmiş ve bireylere, kurallara uymaktan başka hiçbir hak tanınmamıştır (Narlı, 1998: 129-132).

Ortaçağın sona ermesiyle başlayan Yeniçağın en önemli özelliklerinden birisi olarak bireyin, yaşamın her alanında ön plana geçmeye başlaması gösterilebilir. Bir diğer özelliği ise, gelişen ticarete paralel olarak kapitalizmin ortaya çıkmasıdır. Bu süreçte insana ve insan aklına olan inanç ve “tabii haklar” teorisi, temel hakların elde edilmesinde ve genişletilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bireyi ve bireyin haklarını öne çıkarma mücadelesinde önemli bir etkisi olan Machiavelli, “başarılı yönetici” teorisinden hareketle bireyciliği ön plana çıkarmış ve başarılı yöneticilerin, devletin güvenliğini ve başarılı olmasını sağlayan çok önemli bir etken olduğunu ifade etmiştir. Benzer bir biçimde Thomas Hobbes, “sosyal sözleşme” teorisinden hareketle bireylerin yaşamlarını kolaylaştırmak için özgür iradeleri ile devleti oluşturduklarını ve sosyal sözleşme ile siyasi gücü, oluşturdukları bu devlete verdikleri düşüncesini savunmaktadır. İngiliz filozof ve siyaset kuramcısı John Locke ise, Hobbes’un düşüncesine benzer bir biçimde, toplumun bir sözleşme temeline dayanması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak Locke, Hobbes’dan farklı olarak sözleşme kuramına “tabii haklar” teorisini de ekleyerek, bireylerin hayatlarını kolaylaştırmanın ötesinde yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi tabii haklarını korumak için devleti kurduklarını ve hükümdarların haklarını aştıkları zaman halk tarafından sınırlandırılmasının yasal olduğunu savunmaktadır. Rousseau ise, “Toplum Sözleşmesi” adlı eserinde, bireylerin doğal özgürlüklerinden vazgeçerek, herkes için iyi olanı temsil eden genel iradeye tabi oldukları düşüncesini savunmaktadır (Narlı, 1998: 132-136).

Bu görüşler çerçevesinde yeniden şekillenmeye başlayan egemenliğin kaynağı düşüncesi, Yeniçağ boyunca birçok mücadeleyi beraberinde getirmiş ve ticaretin gelişmesiyle ortaya çıkan burjuva sınıfı, zamanla siyasi sistem ile ilgili bilgi ve becerilerini arttırarak, büyük mücadeleler neticesinde kralların gücünü sınırlamayı ve bireyi toplumun temeline yerleştirmeyi başarmıştır. Bu bağlamda temsil anlayışının ortaya çıkması ve yerleşmesi bir bakıma burjuvazinin bir eseri olarak görülmektedir. Bu sayede burjuvazi, siyasal iktidar üzerinde etkin bir güce sahip olmuştur (Yavaşgel, 2004: 31-33).

2.2. Türk Devlet Geleneğinde Egemenliğin Yeniden Tanımlanması ve İktidarın Sınırlandırılması

Batı’da tüm bunlar yaşanırken Türklerde ise egemenliğin kaynağı bakımından farklı bir yapı ve inanış mevcuttur. Eski Türklerde egemenliğin kaynağı Gök Tanrıdır ve Gök Tanrı, bu hakkın kullanımını topluluk içinden bir aileye vermektedir. Han unvanını, Tanrı’nın “kut” gönderdiğine inanılan

ancak bu aile taşıyabilmekte ve ailenin bütün erkek üyeleri, Han olmak bakımından eşit hakka sahip olmaktadırlar. “Ülüş” adı verilen bu sistemde saltanatın intikali noktasında zaman zaman bazı temayüller oluşturulmaya çalışılsa da, kesin bir kuralın benimsenmemiş olduğu görülmektedir (İnalcık, 1959, s: 39-52). Hakan’ın öldüğü zaman yerine kimin geçeceği konusunda ise, kurultay adı verilen meclislerin önemli ölçüde rol oynadıkları bilinmektedir. Hakan’ın başkanlığında ya da “aygıcı” veya “üge” adı verilen ve vezir olarak nitelenebilecek kişilerin nezaretinde toplanan bu kurultaylar, askeri ve idari yüksek görevliler ile boy beyleri ve halkın ileri gelenlerinden oluşmakta olup, hem yönetimde Hakan’ın yanında yer alarak onun iktidarını ve egemenliğini belirli ölçüde sınırlandırmakta hem de Hakan’ların seçimini yapmaktadırlar. Diğer taraftan Eski Türklerde Hakan’lar, güçlerini Gök Tanrıdan almış olmalarına rağmen kutsal bir kişi olarak değil, insan olarak kabul edilmiş ve haklarından ziyade, halkına karşı yapması gereken görevleri üzerinde durulmuştur (Cin ve Akyılmaz, 2009: 23-27). Töre’ye göre Hakan, halkın refahı, saadeti ve selameti için çalışan, halkına her konuda bakmakla görevli bir hizmetkârdır. Görevini tam olarak yerine getiremeyen veya töreye uymayan Hakan’ın, "kut"unun Tanrı tarafından geri alındığı düşünülür ve görevinden azledilir (Saray, 1999: 8-10).

İslam devletlerinde ise, egemenliğin kaynağı ve tek sahibi Allah’tır. Ancak İslam Devletleri’ni Batı’daki din devletlerinden ya da teokrasilerden ayrı düşünmek gerekmektedir. Çünkü Batı teokrasilerinde hükümdarların ya da din adamlarının günahları affetme, aforoz etme ve takdis etme gibi bazı yetkilerinin var olduğu kabul edilirken, İslam Devletleri’ndeki yöneticilerin asla bu tarz bir yetkileri yoktur ve bu yöneticiler asla kutsallaştırılmamıştır. Öyle ki, şeri hukuktan ayrılan, dini emirleri ihlal eden, adaletten sapan ve halkına zulmeden bir yönetici görevinden azledilebilmektedir. Dolayısıyla İslam Devletleri’nde, devlet başkanlarının yetkileri sınırsız olmayıp, şeri hükümler ve şura tarafından sınırlandırılmaktadır (Cin ve Akyılmaz, 2009: 70).

Hem İslami kuralların hem de Türk geleneklerinin hakim olduğu ve Türk-İslam devlet geleneğinin zirve noktası olarak görülen Osmanlı İmparatorluğunda, başlangıçta egemenliğin kullanılmasına ilişkin her iki geleneğin de yaygın bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Devletin kurucusu olan Osman Gazi’nin Türk töresine göre Türk beylikleri tarafından seçilmiş olduğu ve İslam geleneklerine göre de hilafeti temsil eden Selçuklu Sultanı tarafından kılıç, sancak, tuğ ve davul gibi siyasi hakimiyeti simgeleyen semboller gönderildiği kabul edilmektedir (İnalcık, 1958: 68-69). Yükselme döneminde ise Fatih’in, İstanbul’u fethinden sonra yaptığı düzenlemelerle padişahın yetkilerini paylaşan beylerin egemenliklerine son verdiği ve egemenlik hakkının tamamını kendi şahsında topladığı görülmektedir. Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferinden sonra halifeliğin

Osmanlı sultanlarına geçmesiyle birlikte, padişahların yetki ve otoritelerinin tartışılmaz bir noktaya ulaştıklarından da bahsedilebilir. Ancak burada hemen şunu belirtelim ki, egemenliğin padişahın şahsında toplandığı ve imparatorluk usullerinin tam olarak yerleştiği dönemlerde dahi, Osmanlı padişahlarının yetkileri Batı'daki örnekleri gibi mutlak olmayıp, bir taraftan örfi hukuk ve şeriat kurallarıyla diğer taraftan yönetimin üst seviyelerinde görevli kul ve din bürokrasisi tarafından sınırlandırılmış olduğu görülmektedir. Kısacası Türk-İslam geleneklerinin birleşimi, Osmanlı da kendine özgü bir iktidar anlayışı ortaya çıkarmış ve bu yapı içerisinde mutlak iktidar sahibi olan padişahlar, hiçbir zaman Batı monarşilerindeki gibi monark anlayışta olmamışlardır (Karatepe, 1989: 26-102; Şahin, 2000: 67-68).

Osmanlı Devleti'nde padişahların en geniş yetkilere sahip oldukları alan yürütme erkidir. Bu çerçevede her türlü karar padişahın onayından geçmiş ve yöneticilerin tamamı padişah tarafından kulları arasından atanmıştır (Cin ve Akyılmaz, 2009: 111). Atanmış yöneticiler tarafından yerine getirilen hizmetler, padişah adına ve padişahın alman bir vekâletle gerçekleştirilmektedir. Osmanlı döneminde uygulanan vekâlet sisteminde, vekâletin gerçek sahibi devlet, yani padişaktır. Yöneticilerin, halk tarafından seçilip denetlenmesi de dolayısıyla mümkün değildir. Bu nedenle hükümdara vekâlet eden veya diğer bir ifadeyle onu temsil eden yöneticilerin, halkın beklentilerinden ziyade, buyruklara uygun hareket etmesi de beklenen doğal bir neticedir (Çiççi, 1989: 48). Görüldüğü gibi temsil sistemi ile vekalet sistemi arasındaki fark, vekaletim kime ait olduğundan kaynaklanmaktadır. Tanzimat öncesi dönemde vekaletim sahibi hükümdar iken ve vekaletim alan hükümdara karşı sorumluyken, Tanzimat sonrası dönemde bu anlayışın temsil sistemi ile değiştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak hemen şunu belirtmekte yarar vardır. Osmanlı İmparatorluğunun yapısal ve geleneksel özelliklerinden dolayı vekalet yöntemiyle hükümdarı temsil eden yöneticilerin tamamının keyfi hareket ettiğini söylemek mümkün değildir. Muhakkak ki, aksi durumların görüldüğü olmuştur. Ancak bunu genellemek veya vekalet sistemini hepten kötülemek oldukça yanlış bir yaklaşım olacaktır. Nitekim İnalçık da, Osmanlı devlet idaresinin, “keyfi bir patrimonial sistem” şeklinde yorumlanmasının mümkün olmadığını açıkça ifade etmektedir (2010: 128).

Daha öncede ifade edildiği üzere Türk yönetim anlayışında meclisler önemli bir yer tutmaktadır. İslami bir kurum olarak nitelendirilen ve danışma, istişare etme anlamına gelen meşveret meclisleri de bunlardan birisidir. Kentlerde kadılar; narhın belirlenmesi, vergilerin tahsili, zaruri işlerin yerine getirilmesi, güvenliğin temini gibi konular için, lonca temsilcilerinin, yerel eşrafın, dini önderlerin ve reayanın temsilcilerinin katılımıyla meşveret meclisi kurarlardı. Özellikle Osmanlı eyalet

yönetiminde kullanılan ve yerel grupların bir nebze temsilini sağlayan bu uygulamanın, günümüz temsil anlayışına uygun olduğunu iddia etmek mümkün değildir (Ortaylı, 2008: 253, 281). Çünkü ne kadının, ne yardımcı personelinin ne de meşverete katılan temsilcilerin halk tarafından seçilmesi ya da yönetime halk temsilcilerinin belirli bir statü ve kural çerçevesinde katılması söz konusu değildi. Dahası meşveret meclisi, bir devamlılık dahi arz etmemekte olup, kadının istediği üzerine toplanmaktadır. Bu döneme ilişkin bir diğer önemli örnek de Divan-ı Hümayun'dur. Devletin kuruluşundan 17. yüzyılın ortalarına kadar devlet işlerinin padişah adına görüşülüp karara bağlandığı, sistemin en etkin kurumlarından birisi olan Divan-ı Hümayun da, sivil halkın değil, padişahın temsilcilerinden meydana gelmektedir. Bu nedenle Tanzimat dönemine kadar idareye yardımcı devamlı kurullardan ve halk egemenliğiyle alakalı bir temsilden söz edilememektedir (Ortaylı, 2000: 12; Dursun, 2008: 364).

17. yüzyılın sonlarından itibaren siyasal sistemlerde yaşanan bozulma ve Batı ile kurulan yakın ilişkiler, Avrupa'da yükselen yeni düşünce akımlarının ülkemize aktarılmaya başlanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede iktidarın sınırlandırılmasına yönelik bazı girişimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin, Avrupa'da ilk meclisler hayata geçirilirken, padişah III. Selim'in kendi arzusuyla danışma amacıyla oluşturduğu "Meclis-i Meşveret" i meşruti yönetimin ilk izleri olarak söylenebilir. Ancak meşveret meclisinde padişahın yetkilerinin sınırlandırılmasının söz konusu olmadığını da belirtmek gerekmektedir. Bu sebeple padişah iktidarının sınırlandırılmasına yönelik ilk gelişme, 1808 yılında padişah ile ayanlar arasında gerçekleştirilen Sened-i İttifak'dır.² Her ne kadar uygulanma imkanı olmadığı için ölü doğmuş bir hukuki belge olarak nitelendirilse de, padişahın yetkilerini sınırlamaya yönelik ilk girişim olması, daha da önemlisi padişahın yetkilerinin sınırlandırılabilceği düşüncesinin doğması açısından oldukça önemlidir (Eryılmaz, 2006: 53-54; İnalçık, 1964: 603-611; Şahin, 2000: 68).

İktidarı sınırlamaya yönelik ikinci gelişme olarak 1839 yılında hayata geçen Tanzimat Fermanı gösterilebilir. Türkiye'nin ilk temel haklar beyannamesi olarak ifade edilen bu fermanla iktidarın, gerçekte tam anlamıyla sınırlandırıldığı söylenemese de, birey kavramının yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlaması ve imparatorluk sınırları içerisindeki bütün bireylerin yasalar önünde eşit olduğunun dile getirilmiş olması, sınırlı devlet

² Kimi yazarlar Sened-i İttifak'ı, İngiliz tarihinde 13. yüzyılın başında ortaya çıkan Magna Carta'ya benzetmektedirler. Ancak Eryılmaz ve Ortaylı'nın da ifade ettiği üzere, her iki belge şekil bakımından bir benzerlik gösterse de, niteliği, uygulanması ve sonuçları bakımından birbirinden tamamıyla farklılaşmaktadır. Dahası Sened-i İttifak'ın, Osmanlı Devleti'ndeki meşrutiyetçilik düşüncesinin gelişmesinde de bir etkisinin olmadığı görülmektedir (2006: 53-54; 2014: 42).

bağlamında oldukça önemli bir adımdır. Dahası padişahın, iktidarını sınırlandırmayı öngören bu fermana uyacağına yönelik söz vermiş olması, padişahın tanrısal kökenli ve mutlak kuvvetinin üstünde bir yasa veya kanun kuvvetinin olduğunun ilk defa gündeme gelmesi açısından son derece önem taşımaktadır. Ortaylı bu durumu, Tanzimat'la birlikte Osmanlı'ya "kanun devleti"nin gelmesi şeklinde tarif etmektedir. Gerçekten de Tanzimat'la birlikte bireylerin, kul statüsünden çıkarak, yasaların sınırladığı alan içinde yetki ve haklara sahip oldukları görülmektedir. Bu bağlamda Tanzimat'ın Türk siyasi, idari, iktisadi ve toplumsal hayatında topyekün bir değişmeyi ve yapılanmayı ifade ettiği söylenebilir. Tanzimat'la başlayan bu eğilim, Islahat fermanıyla devam etmiş ve 1876 yılında Kanunu Esasi adında bir anayasanın yapılıp, bu anayasa çerçevesinde ilk Osmanlı Parlamentosu olan Meclis-i Umumi'nin açılmasıyla zirve noktasına ulaşmıştır (Eryılmaz, 2006: 95; Ortaylı, 2014: 52; Gözler, 2000: 3-12; Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 1995: 27; Akşin, 1985: 93-154; Şahin, 2000: 69).

3. Osmanlı Devletinde Siyasal Temsilin Ortaya Çıkışı ve Uygulanması

Siyaset bilimciler ve tarihçiler, temsil kavramının Osmanlı'da 19. Yüzyıl modernleşme süreci içerisinde boy gösterdiği ve esas itibarıyla Batı'lı örneklerden alınmış olduğu noktasında hemfikirdirler. Bu genel kanı doğru olmakla birlikte sadece yapılan bir kanunla ya da bir günde temsil kavramının Avrupa'dan ithal edildiğini söylemek de mümkün değildir. Bu nedenle kavramın, Türk yönetim düşüncesinin değişim süreci içerisinde ne şekilde ortaya çıktığının incelenmesi konuyu somutlaştırmak adına faydalı bir adım olacaktır.

3.1. Osmanlı'da Siyasal Temsili Ortaya Çıkaran Süreç

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılda sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yönden Batılı devletlerin yaşadığı siyasi bir dönüşüm sürecinin içerisine girmiştir. Bu dönüşüm sürecinde yüzyılın başlarında kurulan Tercüme Odalarının önemli etkileri olmuş olup, hem Batı dillerinin ve politikalarının yayılmasında hem de Tanzimat aydınlarının yetişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir (Ortaylı, 2009: 273). Ancak Osmanlı imparatorluğu, Batı'yla aynı doğrultuda sosyal, siyasi ve kültürel olayları yaşamadığı için, 19. yüzyıl yeniden yapılanma çalışmalarının birçoğu, Batı kurumlarıyla bir özdeşleşme veya benzeşme çabasından ibaret bir hale dönüşmüştür. Bir diğer ifadeyle Osmanlı modernleşmesi, Batı'da olduğu gibi, endüstri devrimiyle birlikte ortaya çıkan bir süreç değildir. Siyasal sistemdeki bozulmalara bir çare arayışı içerisinde, Batı'ya özgü düşünce ve fikirlerin Osmanlı toplumunda yavaş yavaş yayılması ve Batı'daki

kurumların ithal edilmesi modernleşme olgusunu başlatmıştır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 1995: 26; Durgun, 2005: 193; Türköne, 2003: 278-280).

Osmanlı modernleşme çalışmaları içerisinde Batı'dan ithal edilen kurumların başında parlamento gelmektedir. Fakat bu noktada parlamenter sisteme doğru atılan adımların yapısal ve zihinsel alt yapısının tam anlamıyla oluşturulabildiğini söylemek pek mümkün değildir. Çünkü İslamiyet'in etkilerinin büyük ölçüde hissedildiği hatta bazı kaynaklarda bir İslam devleti olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti'nde, egemenliğin kaynağının halk olmaması nedeniyle bu yetkinin, temsil denilen bir yöntemle parlamentoya ve yöneticilere geçmesi mümkün değildi. Dolayısıyla Osmanlıda temsil kavramının, Batı'dan farklı olarak halkın talepleri ve siyasal alana katılma isteğinin bir ürünü olarak değil, modernleşme hareketleri içerisinde devlet eliyle belirli bir olgunlaşma hareketinin neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir (Karatepe, 1989: 26). Bir diğer ifadeyle toplumsal ve yapısal değişimin, halk adına ve halkın iyiliği için devlet tarafından gerçekleştirilebileceği görüşü hakimdir (Çoşar, 1999: 22).

19. yüzyılda Tanzimat aydınları, şeklen beğenip, temelde neye dayandıklarını tam anlamıyla kestiremedikleri Batılı parlamentoları Osmanlı İmparatorluğu'na getirmekle, devletin eski gücüne kavuşacağına ve Avrupa'nın türlü bahanelerle İmparatorluğun iç işlerine karışmasına engel olacaklarına inanmaktaydılar. Diğer taraftan yine Tanzimat aydınları, bu yeni yapıyla eşit temsil hakkına kavuşacak olan İmparatorluğun gayr-i Müslim tebaasının da, kendi yönetiminden mutsuz olmayacağına göre, bir daha İmparatorluktan kopmak için isyan etmeyeceğini düşünmektedirler (Ortaylı, 2012: 47; Durgun, 2005: 194). Bu bağlamda Osmanlı aydınlarının önemli bir bölümü, parlamentoyu birleştirici bir unsur olarak görmektedir. Nitekim ilk Osmanlı Parlamentosunun neredeyse yarıya yakınının gayr-i Müslimlerden meydana gelmesi bunun en açık göstergesidir.³ Hiç şüphesiz Tanzimat'ın devlet adamları, siyasal katılma, demokrasi, halk egemenliğinin temsili gibi bir siyasal programı benimsemiş kimseler değillerdi. Onların amacı, kanuni ve adil bir idarenin kurulmasıyla devletin içine düştüğü bunalımdan kurtulmasıydı (Ortaylı, 2008: 269; Hanioglu, 1995: 321). Ancak süreç içerisinde ortaya çıkan bu düşüncelerin ve yaşanan gelişmelerin, Osmanlıda temsil sisteminin doğmasını ve gelişmesini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir.

Tanzimat ve sonrası dönemde, yönetim sistemleri önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. Gerçekte demokratik değerlerin, küçük ölçekli

³ 1877 yılında açılan ilk Osmanlı Parlamentosu; halkın seçtiği Mebusan Meclisi ile Padişah tarafından atanan Ayan Meclisinden oluşmaktadır. Yapılan araştırmalar; İlk Meclis-i Meb'usan'ın 119 üyesinden 47'sinin, İlk Meclis-i Ayan'ın da 36 üyesinden 11'inin gayr-i Müslimlerden meydana geldiğini ortaya koymaktadır (Hanioglu, 1995: 321).

yerlerde daha kolay ve rahat uygulama alanı bulduğu için, demokrasinin temel unsurlarından birisi olarak kabul edilen temsil unsurunun da ilk olarak yerel ölçekte hayat bulduğunu söylemek mümkündür (Bulut ve Tanıyıcı, 2007: 360). Nitekim Osmanlı Devletinde, Kırım Savaşı nedeniyle, Osmanlı Devleti ile aynı saflarda yer alan müttefik kuvvetlerin (İngiltere, Fransa, İtalya) etkisiyle, 1854 yılında yayınlanan resmi bir tebliğ ile İstanbul Şehremaneti kurulmuştur. Şehremaneti'nin, "şehir meclisi" adında bir organı bulunmakta idi ve sınırlı da olsa seçimle gelen üyelerin bu mecliste yer almaları öngörülüyordu (Kazıcı, 2006: 38-40; Eryılmaz, 2006: 202-205). Her ne kadar I. Meşrutiyete kadar atılan adımların, temsil sisteminin yaygınlaşmasında önemli bir etkisinin olmadığı düşünülse de, totaliter Osmanlı devletinde ilk defa böyle bir kavramdan bahsedilmiş olması ve buna yönelik uygulamalara girişilmesi, Türk yönetim anlayışındaki değişim ve demokrasi açısından son derece önemlidir. Dahası temsil olayının ortaya çıkmaya başlaması yöneten-yönetilen ilişkileri için olduğu kadar, siyasal iktidarın sınırlandırılabilceği düşüncesinin gelişimi açısından da son derece büyük önem taşımaktadır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 1995: 32).

3.2. Osmanlı'da Temsil Uygulamaları

19. yüzyılda Osmanlı'da temsil sistemine ilişkin ortaya çıkan ilk örnekleri, toplumun en alt birimini oluşturan mahalle ve köylerde aramak gerekmektedir. Zira daha öncede ifade edildiği üzere demokratik değerlerin, küçük ölçekli yerlerde daha kolay ve rahat uygulama alanı bulması nedeniyle temsile ilişkin ilk uygulamaların da yerel ölçekte ortaya çıktığı görülmektedir. Gerçekten de Osmanlı yönetim geleneğindeki ilk muhtarlık teşkilatı 1829 yılında İstanbul'da kurulmuştur. 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla birlikte şehrin güvenlik ve asayiş sorununu ortaya çıkmıştır. Hem bu sorunun ortadan kaldırılması hem de mali ve mülki görevlerin daha iyi yerine getirilebilmesi amacıyla İstanbul'daki Müslüman mahallelerde "evvel" ve "sani" olmak üzere iki mahalle muhtarının seçildiği görülmektedir. İlk olarak İstanbul'da başlayan muhtarlık teşkilatı uygulaması, 1833 yılından itibaren Anadolu'ya yayılmıştır. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile birlikte muhtarların seçiminin genel kurallara bağlandığı ve muhtarların yanında yine seçimle oluşturulan ihtiyar meclislerinin de yer almaya başladığı görülmektedir (Eryılmaz, 2006: 218-223; Dursun, 2008: 365).

Temsil sistemi, muhtarlık teşkilatının ardından muhassıl meclislerinde kendini göstermiş ve daha sonrasında ise, yerel halkın temsilcilerinden oluşan vilayet idare ve belediye meclisleri oluşturulmaya başlanmıştır. Bu meclisler, yönetilenlerin siyasal temsilini sağlamaya yönelik öncü girişimler olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar bir düzen ve süreklilik göstermeseler de, toplumun tek bir yapı içerisinde temsili,

Osmanlı siyasal sistemi açısından oldukça önemli bir yeniliktir. Çünkü içerik itibarıyla olmasa da, şekil itibarıyla temsil ilişkisinin doğmaya başladığının çok açık bir göstergesidir (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 1995: 31).

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte il yönetimindeki aksaklıkların giderilmesi ve düzensizliklerin ortadan kaldırılması amacıyla bir takım yeniliklerin yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu düzenlemeler çerçevesinde maliyenin iyileştirilmesi için, sancaklara gönderilen yüksek rütbeli ve geniş yetkili muhassılların yanında muhassıl meclislerinin kurulması kararlaştırılmış ve bu meclislerde, atanmış üyelerin yanında memleket ileri gelenlerinden dört kişinin katılması da öngörülmüştür. Sözü edilen bu dört kişinin, seçimlerle belirlenmesi karara bağlanmıştır. Böylece halk tarafından seçilen ve halkı temsil eden ilk temsilciler, muhassıl meclislerinde yer almışlardır (Eryılmaz, 2010: 123-129). Dolayısıyla bu meclisler, yönetim anlayışındaki değişimin ve yerel demokrasi anlayışının başlangıç noktası olarak kabul edilebilirler (Ortaylı, 2005: 62). Padişah Abdülmecid de, Meclis-i Vala'da yaptığı sene başı konuşmasında bu duruma işaret etmiş ve muhassıl meclislerini, Fransız "departement" meclislerine benzeterek, Tanzimat Fermanının Türkiye'ye getirdiği en liberal kurumlardan birisi olduğunu ve din farkı gözetmeden bütün imparatorluk tebaası arasında hukuken eşitliği tesis ettiğini ifade etmiştir (İnalçık, 1964: 365).

Temsil sistemini siyasal düzlemde demokrasiyle birleştiren en önemli süreç, yasalar çerçevesinde gerçekleştirilen seçimlerdir. Türk yönetim anlayışında seçimler, Tanzimat yöneticilerinin vilayet yönetiminde yaptıkları reformlar dolayısıyla gündeme gelmiştir. Meclis-i Ahkamı-ı Adliye, muhassıl meclislerinin kuruluş biçimiyle ilgili olarak bir nizamname hazırlamış ve nizamnamenin ilk bendinde halkın temsiline dayalı olarak yapılacak olan ilk seçimlerin usulünü tarif etmiştir. Nizamname, seçilecek kimselerin akıllı, afif ve muteber adamlardan olması gerektiğini ifade etmiş ve adayların ilk önce mahkemelere isimlerini kaydettirmelerini daha sonrasında ise halkın oyuna başvurmaları gerektiğini belirtmiştir. Seçmenler ise, kazaya bağlı köylerden kura ile saptanan beşer kişi ile kaza merkezlerinden, akıllı, söz anlar emlak sahiplerinden 20 ila 50 kişiden oluşacaktı. Hiç şüphesiz çıkarılan bu nizamname ile kurumsallaşan bu seçim usulünün, geniş tabanlı bir halk temsiline sağlayamadığı ortadadır. Ancak Osmanlı İmparatorluğunda tarihinde ilk defa meclisteki üyelerden bir kısmının, o yerin halkını temsilen ilkelde olsa seçimlerle oluşturulması, Osmanlı yönetim geleneğindeki önemli bir değişime işaret etmektedir (Ortaylı, 2008: 270-273).

Yerel temsilin yasal çerçevesini ise, 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi oluşturmuştur. Böylece temsil yöntemi yasal bir dayanağa kavuşarak uygulama alanı bulmuştur. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesiyle mahalle ve köy yönetimleri, yerel yönetim niteliğine kavuşmuş, muhtar ve

ihtiyar meclislerinin seçimle belirlenmesi öngörülmüştür. İl meclislerinin kurulup çalışmaya başladıkları ilk yer ise, Tuna Vilayeti olmuştur. 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerinde muhtar ve ihtiyar meclisi seçimlerinin yılda bir yapılması kararlaştırılmış ve temsil hakkı, sadece Osmanlı uyruğundan, 18 yaşını tamamlamış, yılda en az 50 kuruş vergi veren erkeklere tanınmıştır. Nizamnamede, kent ya da kasabanın önem ve nüfusuna göre en az 6, en çok 12 kişiden oluşacak ve dört yıllığına seçilecek meclislerin kurulması öngörülmüştür. Meclis üyeliğine ise, 25 yaşını doldurmuş, Osmanlı uyruğunda olan, yılda en az 50 kuruş emlak vergisi veren ve Türkçe bilen kişilerin seçilebilmesi karara bağlanmıştır (Çitçi: 1989: 47-60).

Vilayet idare meclisi, yukarıda ifade edilen muhassıl meclislerinin bir devamı niteliğinde olup, oluşumunda tabii ve seçimle gelen üyeler yer almaktadır. Bu mecliste de önceliklere benzer bir yöntem uygulanmakta olup, ikisi Müslüman ikisi de gayrimüslim temsilci olmak üzere toplam dört üyeden oluşmaktadır. Vilayet idare meclisi, yalnızca illerde değil, sancak ve kazalarda da bulunmaktadır. Bu sayede halk temsilinin daha geniş bir alana yayılması temin edilmiştir. Günümüz İl Özel İdarelerinin temelini oluşturan Vilayet Umumi Meclisleri ise, diğerlerine göre biraz daha farklı bir yapıdadır. Bu meclis, il'e bağlı her sancaktan halk tarafından seçilip gönderilen ikisi Müslüman ve ikisi de gayrimüslim dörder üyenin katılımlarıyla meydana gelmektedir. Dolayısıyla da il düzeyince yalnızca yerel temsilcilerden oluşan ve yöre halkının sorunlarını ve taleplerini il yöneticilerine bildiren, fakat sadece danışma göreviyle sınırlandırılmış bir meclistir. Vilayet Umumi Meclisinin, il merkezinde yılda bir kez ve en fazla kırk gün toplanıyor olması da, bu meclisin etkinliğini azaltan faktörlerden birisidir. Böyle olmakla birlikte geleneksel Osmanlı yönetim anlayışından, 19. yüzyıl katılımcı ve eşitlikçi yönetim anlayışına geçişi yansıtmamasından da oldukça önemlidir (Eryılmaz, 2010: 125-127).

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi düzeydeki ilk meclisi olarak kabul gören "Meclis-i Umumi", I. Meşrutiyetle birlikte kabul edilen anayasa (Kanun-u Esasi) doğrultusunda 1877 yılında açılmıştır. Ancak bu gelişmenin Avrupa'dakine benzer bir biçimde, uzun bir demokratikleşme sürecinin beklenen sonucu olduğunu söylemek mümkün değildir. Anayasaya göre meclis-i umumi, mebusan ve ayan meclislerinden oluşmakta olup, ayanlar padişah tarafından ömür boyu atanmakta iken, mebuslar ise, temsil ilkesi doğrultusunda halk tarafından seçimle belirlenmektedir (Öztekin, 2003: 398). Bunun yanında 1876 Anayasasının 66. maddesi, parlamentonun oluşturulmasında kullanılacak temsil ve seçim sistemlerini düzenleyen bir kanunun yapılmasını öngörüyordu. Ancak parlamentonun biran önce açılması ve faaliyetlerine başlayabilmesi için sadece ilk toplantı yılına özgü geçici bir seçim talimatı hazırlanmıştır. Parlamentonun kurulmuş olması ilk bakışta bir zihniyet değişiminin başlangıcını işaret etmektedir. Bu bağlamda

anayasanın bir meclisin oluşturulmasını öngörmüş olması ve mebusan meclisinin halk tarafından belirlenecek olması, devlet yönetimine halk egemenliği düşüncesinin çok kısıtlı da olsa ilk defa girmiş olduğunun açık bir göstergesidir (Hanioglu, 1995: 319; Karatepe, 1999: 95-96; Şahin, 2000: 70).

Talimat gereğince, 29 bölgeye ayrılan Osmanlı İmparatorluğundan 80'si Müslüman, 50'si gayri Müslim 130 mebus seçilmesi kararlaştırılmıştır. Geçici seçim talimatında İstanbul'a ayrı bir yer verilmiştir. Seçimlerin çift dereceli olarak uygulanması kararlaştırılmış, seçimlerin sağlıklı ve düzenli bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamada valiler görevli kılınmıştır. Seçimlerin, hem Müslüman hem de gayri Müslim bölgelerde eşit bir biçimde yapılması öngörülmektedir. Dolayısıyla ilk mecliste, İmparatorluk içinde yer alan çeşitli millî ve dini toplulukların geniş ölçüde temsil edildiği genel kabul görmektedir. Meclis, yapısı nedeniyle etnik grupların temsiline dayanmaktadır. Nitekim bu durum, parlamento içerisinde zaman zaman etnik çatışmalara dahi yol açmıştır (Durgun, 2005: 195-201).

Osmanlı İmparatorluğunda merkezi yönetimin taşra örgütlenmesinin bir uzantısı olarak düşünülen yerel temsil, hem yasal çerçeve hem de uygulama açısından sınırlılıklar taşımakla birlikte, yönetim anlayışındaki dönüşümün ilk aşamalarını oluşturması açısından son derece önemlidir. Elbette ki, bugün anladığımız manada bir temsil ilişkisini barındıran, kendi iç kurallarını oluşturmuş ve kurumsallaşmış bir meclis yapısı yoktur. Ancak bu durumun meclislerin yeni kurulmaya başladığı hiçbir ülkede bir anda ortaya çıktığını söylemekte mümkün değildir (Kalaycıoğlu ve Sarıbay: 1995: 32)

3.2. *Temsil Anlayışında ve Uygulamalarında Ortaya Çıkan Sorunlar*

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme çabaları içerisinde, yönetim anlayışındaki değişimin bir ürünü olarak ortaya çıkmaya başlayan temsil sistemi ve bu sisteme ilişkin uygulamalar, 1877 Osmanlı-Rus savaşına kadar sınırlı ölçüde de olsa devam etmiş, ancak Osmanlı-Rus savaşı bahane edilerek Meclis-i Umumi'nin kapatılmasıyla II. Meşrutiyete kadar büyük ölçüde kesintiye uğramıştır. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında ve temsil sisteminin tam anlamıyla işlerlik kazanamamasında oldukça önemli faktörler vardır.

Her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu'nda, bugünkü anladığımız manada bir demokrasi kültürü, modernleşme döneminin başlangıcına kadar ortaya çıkmamıştır. Bunda Osmanlı toplumunun, özellikle 1800'lü yıllara kadar tamamen bir tebaa, yani tabi olma kültürüyle toplumsallaşmasının etkisi büyüktür. Bu bağlamda; Osmanlı siyasi yapısında, çevrenin merkez tarafından sürekli olarak denetim altında tutulduğu, toprakların tamamının

Osmanoğullarının şahsi malı sayıldığı, yerel halkın, Avrupa'daki benzerlerinin aksine, topraklar üzerinde mülkiyet hakkının neredeyse hiç olmadığı dolayısıyla Batılı manada özgür kentlerin bulunmadığı ve Osmanlının hiçbir döneminde feodal yapılanmanın ortaya çıkmadığı gibi hususlardan bahsedilebilir (Heper, 2006: 51; Göymen, 1999: 67-68). Dolayısıyla Osmanlı toplumu, parlamento ve temsil sistemini koruyacak ve yaşatacak sosyal bir yapıya sahip olmadığı gibi, 1876'da ortaya çıkan anayasayı hükümdara ve o dönemin bürokrasisine karşı savunacak herhangi bir sosyolojik yeterliliğe de sahip değildi. Bu nedenle Osmanlıda parlamento, bir aydınlar eliti ortaya çıkarmış, bürokrasi eliti ise kendi yetkilerinin az da olsa sınırlandırıldığı düşüncesiyle kaldırmıştır. Ancak asıl işin özünde olması gereken halk ise, bu duruma hiçbir reaksiyon gösterememiştir. Aslında halktan, zihninde olmayan bir düşünceyi veya hakkı savunmasını beklemek de pek doğru bir yaklaşım değildir. Diğer taraftan 1876 Anayasasının öngördüğü yeni sistemin temelinde halkın olduğunu söylemek ve halka dayalı bir temsil sisteminin kurulduğunu söylemek de oldukça iyimser bir yaklaşım olacaktır. Çünkü 1876 Anayasasında teorik olarak bile, ne “milli irade”den ne de “halk egemenliği”nden söz edilmemektedir. İşin özünde küçük bir aydın kesiminin, padişahın yetkilerini sınırlandırarak bu alanda siyaset yapma isteklerinin olduğu birçok kesimce kabul görmektedir (Kili, 1995: 104-106; Durgun, 2005: 205-208).

Daha önce de ifade edildiği üzere Osmanlı İmparatorluğu, yarı teokratik bir devlettir ve imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan halk, Fransa ve Amerika'daki gibi bir vatandaşlık bağıyla devlete bağlı değildir. Bu nedenle Batılı devletlerde, vatandaşların haklarından bahsedilirken, ülkemizdeki bütün hukukçular ve siyaset bilimciler, tebaa'nın Müslüman olması nedeniyle hükümdara karşı görevleri olduğu noktasında birleşmektedirler. Ancak bu yükümlülük, tek taraflı bir yükümlülük olarak algılanmamalıdır. Çünkü tebaanın yükümlülüğü itaat etmek olduğu gibi, hükümdarın da, tebaa'sının menfaatlerini korumak, güvenliğini sağlamak, adaletle hükmetmek gibi birçok yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu noktada itaatın sınırları ve yaptırımları sorunuyla karşılaşmaktadır. Yaygın görüş; sınırları koyan Allah olduğuna göre, topluma yönelik tecavüzün ne olduğunu ve nasıl cezalandırılacağına karar verecek olan da Allah'tır. Bu anlayış Osmanlı devleti içerisinde uzunca bir süre vatandaş kavramının doğmasına engel olmuştur. Ülkemizde vatandaşlık kavramı, ancak Batılı milliyet ve vatandaşlık fikirlerinin genel olarak benimsenmesiyle ortaya çıkabilmiştir (Lewis, 1992: 98-109).

Avrupa'da komünlerde yaşayan ve ticaretle zenginleşen bireylerin, krallardan talepleri neticesinde ortaya çıkan temsil sisteminin, ülkemizde yukarıdan aşağıya doğru bir lütuf şeklinde ortaya çıktığı bilinmektedir.

Zihinsel alt yapısı olmayan bu düzenlemenin, o dönemin şartlarında birden bire başarıya ulaşmasını beklemek de bu nedenle doğru değildir. Zira temsile ilişkin uygulamaların ve halkın temsil yoluyla siyasal alana katılımının oldukça sınırlı ölçüde gerçekleşmesi bu durumun en önemli göstergesidir. Vilayet İdare Meclislerine dört üyenin seçimle girmesi, halkın yönetime katıldığına bir kanıtı olmasına rağmen, gerek karmaşık seçim sistemi gerekse seçmek ve seçilmek için belirli bir servete sahip olma ve benzeri koşullar nedeniyle katılma hakkının belirli bir kesimle sınırlı tutulduğu görülmektedir. Diğer taraftan uygulamada seçimlerin yasal çerçeveye uygun olarak gerçekleştirilmediği, yöre ileri gelenlerinin seçimlerde etkin bir rol üstlendiği ve istediği kişileri seçtiği, bu nedenle seçilenlerin, gerçekte seçildiği bölgenin halkını temsil etmekten ziyade yörenin ileri gelenlerini temsil ettiği de görülmektedir. Dahası seçilen meclislerin, görev ve yetkilerini kesin ve açık bir biçimde düzenleyen herhangi bir nizamname ya da talimatname olmadığı gibi, meclis üyelerinin aldıkları kararların bağlayıcılığı konusunda da herhangi bir düzenleme yapılamamıştır (Çitçi, 1989: 51-60).

Temsil sisteminin işlevsellik kazanamamasının bir diğer nedeni olarak da, temsil sisteminin yasal dayanağını oluşturan 1876 Anayasasının, hükümdarın görevlendirdiği bir kurucu meclis tarafından, hükümdarın isteklerine uygun olarak hazırlanmış olması gösterilebilir. Bir diğer ifadeyle hazırlanan Anayasa, toplumun içinden gelen milli bir hareketin, siyasi ve hukuki bir doktrinin, bir ideolojinin ya da siyasi bir tecrübenin ürünü olarak ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla da Anayasada, egemenliğin halka ait olduğu veya iktidarın kaynağının halkın iradesi ya da Anayasa olduğuna dair bir ifadenin yer almaması nedeniyle hükümdarın, yasama ve yürütme yetkilerine herhangi bir sınırlama getirilemediği gibi, parlamentonun hükümeti denetleme yetkisi de ortaya çıkarılamamıştır. Yapılan kanunlar ise, hükümdarın iradesi doğrultusunda meclis tarafından hazırlanmakta, ancak hükümdarın onaylamasıyla yürürlük kazanabilmektedir. Bu nedenle temsil sistemiyle oluşan parlamentonun, kanunlar üzerinde esasen hiçbir yetkisi yoktur. Bütün bunlar göstermektedir ki, esasında anayasanın yapılmasını ve yeni yönetim düşüncesinin hayata geçirilmesini isteyen aydınların da modern siyasi düşünceler bakımından yetersiz oldukları ve Batı'da gelişen siyasi hakları tam anlamıyla özümseyemedikleri görülmektedir (Karatepe, 1999: 89-99).

Bu noktada şu ayrıntıya dikkat edilmesi ve o dönem Osmanlı yöneticilerine fazlaca haksızlık edilmemesi gerekmektedir. Osmanlının Tanzimat döneminde uygulamaya çalıştığı temsil sisteminin, siyasi kültürleri bize göre daha ileri ve demokratikleşmeye daha uygun olan Almanya, İspanya, İtalya ve Avusturya'da bile uygulanmadığından da bahsetmek gerekmektedir. Dahası İngiltere'de uygulanan temsil sistemi, oldukça sınırlı

bir uygulama olup, sadece anavatanda İngiliz halkına uygulanan, İmparatorluğa bağlı diğer topluluklarda ise uygulanamayan bir sistemdir. Osmanlıda ise bu sistem, ülkenin her yerinde ve toplumun her kesiminde uygulanmaya çalışılmış ancak bu durum, hem Müslümanlar arasında hem de gayrimüslimler arasında huzursuzluğa yol açmıştır (Karatepe, 1999: 100). Yine de her şeye rağmen 1876 Anayasasıyla, sınırlı da olsa seçilmiş bir parlamento kurulmaya çalışılmış, yönetim anlayışındaki değişim süreciyle birlikte bireysel hak düşüncesi ortaya çıkmaya başlamış, halk adına hükümdarın yetkilerinin sınırlandırılması düşüncesi, yani egemenliğin kaynağının el değiştirilerek padişahtan halka geçmesi gerektiği düşüncesi gündeme gelmiştir.

Sonuç

Geçmişten günümüze kadar demokrasinin gelişimine paralel olarak, farklı biçimlerde tartışma ve incelemelere konu olan temsil sisteminin, egemenlik ve siyasal iktidar kavramlarıyla yakın bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Temsil sisteminin temelinde egemenlik kavramı yer almaktadır. Tarihsel süreç içerisinde egemenliğin yeniden tanımlanması; bir taraftan temsil sistemindeki ilişkinin biçimini, diğer taraftan da siyasal iktidarın gücünü doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle egemenliğin kökeni ya da temelini neye dayandığı sorusunun cevabının, devletlerin yönetim modellerinin belirlenmesinde oldukça önemli bir etken konumunda olduğu söylenebilir.

Siyasal temsilin hemen her ülkede aynı şekilde ve aynı koşullar altında ortaya çıktığını ve geliştiğini söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda siyasal temsilin Batı'da, bireyin ön plana alındığı aydınlanma döneminde, halkın siyasal alana katılma isteğinin sonucunda ortaya çıkmaya başladığı ve 19. yüzyılda etkinliğini arttırarak birçok alanı etkilediği görülmektedir. Temsil sisteminin belirleyici unsuru olan egemenliğin Batıda, merkezden çevreye doğru el değiştirmesi, temsil sisteminin gelişimini olumlu yönde etkilemiş ve siyasal iktidarın mutlak ve egemen gücünün sınırlandırılmasını veya bir diğer ifadeyle siyasal iktidarın krallardan ya da hükümdarlardan alınarak halkın temsilcilerine bırakılmasını temin etmiştir.

Türk yönetim geleneğinde ise bugünkü anlamdaki siyasal temsilin ilk örneklerinin Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkmaya başladığını söylemek mümkündür. Gerçekten de siyasal temsilin Osmanlıda, 19. yüzyıl batılılaşma hareketleri içerisinde, Tanzimat aydınlarının bir projesi olarak, ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Tepeden inme bir anlayışla, padişah tarafından halkına sunulan bir lütuf biçiminde hayata geçen siyasal temsilin, başlangıçta yasal ve yapısal dayanaktan yoksun olmasının ötesinde, halk tarafından bilinmeyen ve desteklenmeyen bir olgu olduğu hususu da

açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Osmanlıdaki temsile ilişkin ilk uygulamaların, Batı'daki siyasal temsile ilişkin uygulamalardan oldukça farklılaştığını ve bu durumun aslında fazlaca yadırganmaması gereken bir durum olduğunu belirtmek gerekmektedir. Çünkü halkın zihninde yer almayan bir düşünceyi ve hakkı desteklemesini veya savunmasını beklemek; dönemin koşulları, toplumda hâkim olan tabi olma kültürü ve devlet otoritesi karşısında başka bir gücün olmaması gibi nedenler göz önüne alındığında, pek de mümkün değildir. Kaldı ki Batı'da toplumsal talepler neticesinde ortaya çıktığı ifade edilen siyasal temsilin, bütün toplumu içine aldığı ve tam anlamıyla işler olduğunu söylemek de oldukça zordur.

Osmanlıda halkın temsiline ilişkin ilk uygulamaların yerel ölçekte hayat bulduğu görülmektedir. Zira demokratik değerlere ilişkin bu tür yeni uygulamaların küçük ölçekli birimlerde hayata geçirilmesi çok daha kolaydır. Dahası yerel ölçekli birimlerde bu tür yeni uygulamalara karşı olası tepkiler çok daha küçük ölçekli olacaktır. Bu bağlamda Osmanlıdaki temsile ilişkin ilk uygulamaların muhtarlık seçimlerinde ortaya çıktığı, yerel düzlemde görülen temsil uygulamalarının 1864 Vilayet Nizamnamesi ve 1876 Kanun-i Esasi ile yasal dayanağa kavuştuğu ve merkezi yapıda da uygulanmaya başlandığı görülmektedir. Ancak mevcut uygulamaların tam olarak başarıya ulaştığını söylemek oldukça zordur. Çünkü temsile ilişkin yapılan seçimlerin de sağlıklı bir biçimde gerçekleştirildiği söylenemez. Bu nedenle yapılan reformların başarılı olmasında ve istenilen sonuçlara ulaşmasında, yasal ve yapısal alt yapının oluşturulmasının yanında, zihinsel alt yapının da oluşturulması gerektiği bir kez daha açıkça ortaya çıkmaktadır. Tüm bu gelişmeler, aslında demokrasinin de bir süreç olduğunu, tepeden inmece bir yaklaşımla hemen hayata geçirilmesinin mümkün olmadığını ve bunun için öncelikte toplumda bir kültürün oluşturulması gerektiğini açıkça gözler önüne sermektedir.

Her ne kadar bugünden bakıldığında, ülkemizdeki ilk dönem temsil uygulamalarının, iktidarın sınırlandırılması ve egemenliğin halka verilmesi açısından önemli bir etkisinin olmadığı izlenimi edinilse de, dönemin koşulları açısından bir değerlendirme yapıldığında siyasal iktidarın sınırlandırılabilceği düşüncesinin ortaya çıkmaya başlaması ve vatandaş kavramının ilk nüvelerinin yeşermesi bakımından oldukça önemli adımlar oldukları söylenebilir. Bu bakımdan Tanzimat döneminde ortaya çıkmaya başlayan temsil uygulamalarını, ülkemizdeki yönetim anlayışındaki değişimi ve demokratik kültürün doğuşunu anlamlandırmak açısından başlıca dinamikler olarak ele almak ve bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Akşin, S. 1985. Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908, İstanbul: Cem Yayınları.
- Beetham, D. ve Boyle, K. 1998. Demokrasinin Temelleri, (Çev.) Vahit Bıçak, Ankara: Liberte Yayınları.
- Bulut, Y ve Tanıyıcı, Ş. 2007. Türkiye’de Belediye Meclis Üyelerinin Temsil Ediciliği ve Kent Yönetimindeki Etkisi, Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar II, (Ed.) Hüseyin Özgür ve Muhammet Kösecik, Ankara: Nobel Yayınları.
- Cin, H. ve Akyılmaz, G. 2009. Türk Hukuk Tarihi, 3. Baskı, Konya: Sayram Yayınları.
- Coşar, S. 1999. Türk Modernleşmesi: Aklileşme, Patoloji, Tıkanma, *Doğu-Batı*, II (8), 59-71.
- Çam, E. 1999. Siyaset Bilimine Giriş, 6. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.
- Çetin, H. 2007. İktidar ve Meşruiyet, Siyaset, (Ed.) Mümtaz’er Türköne, Ankara: Lotus Yayınları.
- Çitçi, O. 1989. Yerel Yönetimlerde Temsil- Belediye Örneği, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Çitçi, O. 1996. Temsil, Katılma Ve Yerel Demokrasi, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 5(6), 5-14.
- Durgun, Ş. 2005. Batı Demokrasilerinde ve Türkiye’de Parlamenter Yapılar ve Parlamenterlerin Temsil Gücü, Ankara: Nobel Yayınları.
- Dursun, D. 2008. Siyaset Bilimi, 4. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Eryılmaz, B. 2006. Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, 2. Baskı, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Eryılmaz, B. 2010. Kamu Yönetimi, 3. Baskı, Ankara: Okutman Yayınları.
- Göymen, K. 1999. Türk Yerel Yönetiminde Katılımcılığın Evrimi: Merkeziyetçi Bir devlette Yönetişim Dinamikleri, *Amme İdaresi Dergisi*, 32(4), 67-83.
- Gözler, K. 2000. Türk Anayasa Hukuku, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. 1995. Siyasal Temsil Olayının Osmanlı İmparatorluğundaki Yeri, Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, (Ed.) Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Der Yayınları.
- Heper, M. 2006. Türkiye’de Devlet Geleneği, 2. Baskı, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnalçık, H. 1958. Osmanlı Padişahı, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 68-79.

- İnalcık, H. 1959. Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü veya Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 69-95.
- İnalcık, H. 1964. Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu, *Belleten*, 28, 603-625.
- İnalcık, H. 1964. Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri, *Belleten*, 27, 361-383.
- İnalcık, H. 2010. Osmanlılar, 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A. 1995, Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Siyasal Değişme, Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, (Ed.) Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Der Yayınları.
- Kapani, M. 1999. Politika Bilimine Giriş, 11. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Karatepe, Ş. 1989. Osmanlı Siyasi Kurumları, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Karatepe, Ş. 1999. Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme, İstanbul: İz Yayınları.
- Karatepe, Ş. 2013. Anayasa Hukuku, Ankara: Savaş Yayınları.
- Kazıcı, Z. 2006. Osmanlı'da Yerel Yönetim, İstanbul: Bilge Yayınları.
- Kili, S. 1995. 1876 Anayasası'nın Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi, Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, (Ed.) Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Der Yayınları.
- Köchler, H. 2000. Batı Demokrasilerinin Tekâmülü ve Felsefi Arka Planı, İslam ve Demokrasi, (Ed.) Ali Bardakoğlu, İsmail Kurt ve S. Ali Tüz), İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Lewis, B. 1992. İslam'ın Siyasal Dili, (Çev.) Fatih Taşar, İstanbul: Rey Yayınları.
- Narlı, N. 1998. Demokrasinin Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Doğuş ve Gelişme Süreci, İslam ve Demokrasi, (Ed.) Ömer Turan, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ortaylı, İ. 2000. Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ortaylı, İ. 2005. Gelenekten Geleceğe, 12. Baskı, İstanbul: Da Yayınları.
- Ortaylı, İ. 2008. Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ortaylı, İ. 2009. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. 2014. İmparatorluğun Son Nefesi, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öztekin, A. 2003. Siyaset Bilimine Giriş, Ankara: Siyasal Yayınevi.

- Saray, M. 1999. Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Şahin, K. 2000. Çok Partili Dönem Öncesi Türkiye’de Demokratik Gelişim ve Basının Bu Süreçteki Yeri, *Bilgi Dergisi*, 2, ISSN: 1302-1761, 63-80.
- Yavaşgel, E. 2004. Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Durum, Ankara: Nobel Yayınları.
- Yeşil, R. 2002. Okul ve Ailede İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi, Ankara: Nobel Yayınları.